

ГУМАНІСТИЧНЕ ВИХОВАННЯ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ ЯК АСПЕКТ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ І ЗАГАЛЬНОЛЮДСЬКИХ ДУХОВНИХ ЦІННОСТЕЙ**Бец Ю. І.,***кандидат педагогічних наук, доцент,
професор кафедри німецької та другої іноземної мови***Мичковська В. Р.,***кандидат педагогічних наук, доцент,
професор кафедри німецької та другої іноземної мови
Національна академія**Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького*

Постановка проблеми. Суспільно-політичні процеси в Україні, розбудова незалежної держави вимагають творчого підходу до використання актуальних за змістом та оновлених методів і форм роботи, спрямованих на виховання майбутнього офіцера як громадянина, патріота своєї держави, який, на підставі набуття соціального, військового досвіду, фізичного вдосконалення, успадкування духовних надбань українського народу, досягне здатності відстояти національні інтереси України. Зазначимо, що сьогодні досвід застосування психолого-педагогічних здобутків здебільшого стосується формування та розвитку професійно-важливих якостей особистості майбутнього офіцера (В. Шевченко, Ю. Доленко, М. Нецадим, В. Царенко, А. Лобач, І. Колодій). Однак у сучасних умовах соціальної нестабільності, духовної кризи, роз'єднаності, агресивності все більшої актуальності набуває проблема формування гуманістичних ціннісних орієнтацій особистості майбутнього офіцера. Проблема цінностей була предметом дослідження у філософсько-аксіологічному (О.Дробницький, І.Зязюн, М.Каган), соціологічному (В.Водзінська, В.Ольшанський, В.Ядов), психологічному (І.Бех, М.Боришевський, О.Киричук) та педагогічному аспектах (О.Алексюк, Ш.Амонашвілі, В.Білоусова, Д.Донцов, Л.Пуховська). Проте питання формування національних та духовних цінностей у майбутніх офіцерів-прикордонників в контексті гуманістичного виховання, як складного і динамічного процесу, на нашу думку, ще недостатньо висвітлені в педагогічній літературі та потребують подальшого вдосконалення.

Суспільне життя переконує, що без культивування таких моральних цінностей як добро, людяність, відповідальність, почуття власної гідності, творча ініціатива, підприємливість, толерантність навряд чи можна розраховувати на поліпшення ситуації в нашій країні. Ці моральні феномени продовжують виконувати функцію гармонізації особистих і суспільних інтересів.

На жаль, незважаючи на велике значення морально-духовних цінностей в житті людей, вони ще не зайняли належного місця в системі цінностей підростаючого покоління. Сьогодні у багатьох молодіжних колективах, зокрема і у курсантських, на превеликий жаль, почастишали прояви випадків, що йдуть в розріз з такими поняттями як честь, гідність, слово офіцера, зростає озлобленість, нігілістичне ставлення до принципів моралі: спостерігається крайній егоцентризм, низький рівень культури спілкування, небажання покласти на себе відповідальність, недостатня сформованість патріотизму, втрата життєвого оптимізму та інші негативні прояви. З огляду на це *метою статті є* розгляд процесу гуманістичного виховання як ефективного чинника для формування національних і загальнолюдських духовних цінностей у майбутніх офіцерів-прикордонників.

Вивчення стану сформованості моральності у майбутніх офіцерів-прикордонників показало, що на практиці спостерігається стандартизація виховного процесу, зберігаються застарілі способи передачі ціннісного ставлення до світу в готовому вигляді, відбувається підміна гуманістичної педагогіки випадковим набором виховних заходів; що перешкоджають розгортанню процесу сходження самої особистості на шляху від абстрактного до конкретного. Навчальний заклад здебільшого не зумів подолати авторитаризм, кардинально змінити філософію та ідеологію виховання, повернутись до інтересів особистості, її насущних проблем. Тому сьогодні важливо здійснити поглиблення теоретико-методологічних засад гуманістичного виховання курсантів, продовжити розробку та апробацію особистісно орієнтованих технологій, вести пошук резервів підвищення ефективності виховного процесу. Для успіху такого пошуку в науці склались серйозні передумови.

Методологічні засади гуманістичного виховання курсантів детермінуються положеннями гуманістичної етики, основними державними документами України про освіту та виховання та ґрунтуються на принципах: гуманізму, індивідуалізму, колективізму, соціального загартування, толерантності і комунікативної спрямованості, альтруїзму, адекватності виховуючого середовища. Коротко розкриємо суть кожного з них.

Принцип гуманізму – проявляється у визнанні людини найвищою цінністю, а її права – пріоритетними. Він вимагає шанобливого ставлення до кожного вихованця, забезпечення свободи совісті, віросповідання, світогляду, турботи про фізичне, психічне, духовне і соціальне здоров'я. Принцип індивідуалізму – утверджує, перш за все, цінність, унікальність і неповторність кожного індивіда, стимулюючи в ньому прагнення до самоствердження, відповідальності за свої вчинки; передбачає визначення індивідуальні траєкторії розвитку кожного учня з врахуванням його поглядів, інтересів, потреб, життєвої позиції, конкретного соціального статусу, стосунків з іншими людьми. Щодо принципу колективізму, то він виступає одночасно і умовою і результатом суспільної сутності людини, орієнтуючи її на гармонізацію своїх особистих інтересів з громадськими. Залучення курсантів до ситуацій, які потребують вольового зусилля для подолання негативного впливу соціуму, вироблення соціального імунітету, стійкості від стресів, рефлексійної позиції передбачає принцип соціального загартування.

Стосовно принципу толерантності і комунікативної спрямованості (партнерський, емпатійний тип стосунків), варто зазначити, що він ґрунтується на визнанні продуктивної ролі індивідуалізму в його позитивному гуманістичному сенсі, передбачає прояв терпимості до інших людей, їх поглядів, цінностей, поведінки. Принцип альтруїзму – проявляється у безкорисливій любові і турботі про благо іншої людини. Що ж до принципу адекватності виховуючого середовища, то він передбачає забезпечення в кожному навчальному колективі балансу управління і самоврядування, комфортної життєдіяльності як курсантів, так і викладачів, створення оптимальних умов для прояву творчої особистості.

В пошуках засобів гуманізації виховного процесу в ВВНЗ педагогічна наука і практика орієнтується на самоцінність людської особистості курсанта, її внутрішні ресурси і саморозвиток. Пріоритетом виховання є створення і забезпечення умов, які сприяють повноцінному особистісному розвитку кожної людини. Отже, виховний процес на сучасному етапі має бути зорієнтованим на особистість слухача, курсанта, формування його моральної свідомості, моральних цінностей, що проявляються у його поведінці. Метою гуманістичного виховання є формування гуманістичного світогляду на основі розвитку етичної культури курсантів. Це відповідає базовому розумінню культури особистості як гармонії культури знань, умінь і ставлень. Знання й уміння опосередковують ставлення. Ставлення – це реальний дійсний зв'язок, який встановлює людина з об'єктами оточуючої дійсності в своїй свідомості. Це зв'язок

особистісного “Я – Я”, “Я – Ти”, “Я – природа”, “Я – суспільство”. Показниками ставлення особистості є її якості. Якості несуть в собі в прихованому стані значиме для людей – цінність.

Завданнями формування гуманістичних цінностей курсантів в контексті сучасної етичної культури є:

- засвоєння елементів прикладної етики, ознайомлення з її базовими категоріями і проблемним полем гуманістичних цінностей;
- вивчення гуманістичної моралі як прогресуючого культурного феномену людства;
- актуалізація гуманістичних традицій світової, вітчизняної етичної культури, сфер їхніх взаємовпливів на формування внутрішньої системи моральних регуляторів поведінки курсантів;
- оволодіння досвідом гуманного ставлення людини до самої себе, до інших людей, до природи, до суспільства в цілому;
- оволодіння технологіями проектування і поліпшення власного життя, створення самобутнього особистісного образу;
- укорінення почуття належності до своєї етноетичної культури, ідентифікація себе з українським народом;
- формування внутрішніх моральних регуляторів (совісті, честі, обов'язку, власної гідності, спроможності робити вибір між добром і злом, оцінювати гуманістичними критеріями свої вчинки і поведінку);
- стимулювання навичок сучасного соціального життя, громадянського миру, національної злагоди.

Зміст гуманістичного виховання курсантів, як на заняттях, так і в процесі повсякденної діяльності, має спрямовуватись на формування системи гуманістичних цінностей у становленні духовного світу особистості з можливостями їх збагачення кожним індивідом у процесі інтериоризації. Базовими в структурі життєдіяльності особистості, її суспільно-моральної позиції є вищі цінності, які залучають особистість до суспільних відносин на основі гуманістичних принципів, сенсу життя, свободи, людської гідності. Цінності перехідного значення (прикладні) пов'язані з інтересами, потребами, корисністю. Вищими є ті цінності, заради яких люди поступаються іншими цінностями. Ціннісну систему можна уявити в формі зрізаної піраміди: багато цінностей біля підніжжя і декілька на вершині. Декілька, а не одна, інакше мова йтиме не про мораль, а про фанатизм. Вищі (базові) цінності забезпечують гуманістичну моральність лише групою. Вони виступають “мірою міри”, задають генеральний напрям життєдіяльності. Базові цінності уявляються і переживаються індивідом в конкретно-історичному контексті. Реалії сучасного життя вимагають відображення в змісті виховного процесу базових гуманістичних цінностей, які акумулюють в собі як загальнолюдське так і національне.

В якості базових гуманістичних цінностей, що характеризують індивідуальну культуру особистості, рівень її вихованості, нами були визначені добро, відповідальність, совість. Ці категорії взаємозв'язані між собою, взаємодоповнюють та взаємопроникають одна в одну.

Добро – це нормативнооцінна категорія моральної свідомості, яка в узагальненій формі означає, з одного боку, належне і моральнопозитивне, а з іншого – морально-негативне, ганебне, недозволене у вчинках і мотивах людей, в явищах соціальної дійсності. Мораль впливає на людську поведінку з позиції протиставлення добра і зла. Тому добро і зло категорії етичної свідомості, від змісту яких залежать усі інші етичні уявлення. Добро як передумова особистісно-гуманного підходу до людини орієнтує на ставлення до неї як суб'єкта соціального прогресу, власного життя, спрямовує на морально цінну взаємодію з різними сторонами оточуючого світу, сприйняття іншого як цілі, а не засобу для досягнення своїх власних інтересів. Добро – це і позиція відкритості світу, прийняття світу й себе, здатність і готовність культивувати людяність в собі і навколо себе. Воно є передумовою практично – дійового ставлення людини до світу. Добро безкорисне, щедre і не вимагає обов'язкової винагороди. Воно дозволяє людині і суспільству жити, розвиватись, благоденствувати, досягати гармонії і досконалості.

Виходячи з того, що гуманістична етика визнає пріоритетом людину, її унікальність, неповторність, її щастя, потреби та інтереси, головним критерієм добра є все те, що сприяє прояву справжньої сутності людини – її саморозкриттю, самовияву, самореалізації, все, що надає смисл людському існуванню.

Іншим критерієм добра і одночасно умовою, що забезпечує самореалізацію людини є гуманізм і все, що пов'язане з гуманізацією людських стосунків (любов до себе, до іншої людини, до суспільства, народу, нації, свобода і справедливість, людська гідність та ін.). Таким чином в категорії добра втілюються уявлення людей про найбільш позитивне в сфері моралі, про те, що відповідає моральному ідеалу, а в поняття зла – уявлення про те, що суперечить моральному ідеалу, перешкоджає досягненню особистого щастя і гуманності у стосунках між людьми.

Добро має свої особливості. По-перше, як і всі моральні феномени, воно є єдністю спонуки (мотиву) і результату (дії). Добрі наміри, які не проявилися в діях, ще не є реальне добро. Це добро потенційне.

Добра людина – це людина чуйна, толерантна, сердечна, співчутлива, тактовна, делікатна, здатна розділити чийсь радість чи горе навіть тоді, коли вона обтяжена своїми проблемами. Вміння радіти щастю, благополуччю іншої людини, бажання добра всім людям виступають основою доброти. Якщо ж такі моральні переживання не притаманні особистості, то байдужість до проблем іншої людини, заздрість, егоїзм породжують жорстокість. Жорстока людина ніколи не зможе бути по-справжньому щасливою. Добра людина – це людина справедлива. Справедливість як об'єктивне неупереджене ставлення до себе і світу, пов'язане з поняттям невід'ємних прав людини. Органічно поєднані зі справедливістю такі риси як терпимість, милосердя, благородність, великодушність. Великодушність є вищою формою вияву терпимості. Це вже не просто повага до особистості, а ставлення до неї як до цінності і до тих людей, які не завжди можуть відповісти тим самим, у яких не сформовані гуманістичні риси на відповідному рівні. На побутовому рівні в курсантському середовищі великодушність передбачає готовність до примирення. Замість взаємних образ, конфліктів, емоційної напруги, неприязні та ворожнечі курсанти мають уміти вибачатись, повернутись до емоційно-позитивних контактів у спілкуванні, взаємного приятелювання, дружніх взаємин. Великодушність породжує благородство, як здатність людини діяти відповідно до гуманних принципів, поєднувати вимогливість до себе та до інших людей, причому вимогливості до себе відводиться центральне місце.

Вирішення завдань виховання гуманістичних цінностей курсантів визначається, перш за все, їх педагогічною інтерпретацією. Педагогічна функція цінності реалізується в її орієнтуючій, спрямовуючій ролі в життєдіяльності особистості і проявляється як “вісь свідомості”, саморегуляції її поведінки нині і в майбутньому.

Ефективність гуманістичного виховання значною мірою залежить від спрямованості виховного процесу, форм та методів його організації.

Провідним методом виховання гуманістичних цінностей на факультативних заняттях є метод творчого етичного діалогу коли і викладач і курсант спільно шукають і знаходять відповіді на питання, що дає можливість послідовної самореалізації особистісних сил. Побудова діалогічної взаємодії педагога з курсантами ґрунтується на сюжетній, проблемній основі, яка охоплює сукупність психолого-педагогічних прийомів і способів стимулювання курсантів до думки, дії, рішення, вчинку, забезпечуючи тим самим прояв суб'єктної сутності особистості. Сюжетна, проблемна

основа етичного діалогу визначається у відповідності з віковими та індивідуальними особливостями курсантів. Її розвиток спрямований на опосередкований вплив через емоційне насичення занять різноманітними методичними формами залучення їх до тестів, практичних ситуацій морального характеру, які базуються на власному досвіді курсантів. Виховний сенс етичного діалогу на заняттях, спрямований не стільки на засвоєння знань, скільки на актуалізацію творчого потенціалу мислення, почуттів, обґрунтованого осмислення моральної проблеми. Квінтесенцією етичного діалогу є вихід на моральний вибір, постійну рефлексію відносно своєї поведінки, вчинків, розвиток потреби курсантів у моральному самовдосконаленні.

Серед методів і прийомів гуманістичного виховання на заняттях важлива роль належить активним методам, що ґрунтуються на демократичному стилі взаємодії, спрямовані на самостійний пошук істини та сприяють конструктивно-критичному способу мислення, здатності розрізняти добро і зло в повсякденному житті, протистояти аморальним спокусам. До таких методів належать: соціально-рольові ігри, соціодрама, метод відкритої трибуни, морально-психологічні тренінги, інтелектуальні аукціони, "мозкові атаки", метод аналізу соціальних ситуацій з моральним характером, ігри – драматизації тощо.

Особливістю цього процесу є його зв'язок з предметами гуманітарного циклу, де розглядаються окремі моральні проблеми. Втім, для процесуального сходження особистості до гуманістичного ідеалу цієї інтеграції не достатньо. Для цього потрібно в якості обов'язкового компоненту активізувати і об'єднати в єдине ціле навчальну, факультативну і позаурочну виховну діяльність, оскільки в останній забезпечується накопичення та реалізація морального досвіду курсантів, здатність в повсякденному житті проявляти доброту, відповідальність, совість, толерантність та інші чесноти.

Специфіка формування у вихованців гуманістичного світогляду, забезпечення суб'єктної позиції особистості в ціннісному ставленні до дійсності, що реалізується в спілкуванні, діяльності, в пізнанні себе, в побудові образу "Я" дає можливість виокремити його провідні функції і розглянути їх у двох площинах з боку соціальних та особистісних потреб.

З точки зору реалізації соціальних потреб першочерговою є функція світоглядної орієнтації на основі засвоєння гуманістичної моралі – забезпечення безперервного етичного розвитку курсантів, залучення їх до активного процесу оволодіння гуманістичними цінностями. Доповнюючи попередню, функції детерміновані потребами й інтересами особистості, мають низку специфічних особливостей, що дає можливість виділити їх у самостійну групу.

Рекреаційна функція – забезпечення доречного, емоційно привабливого дозвілля, регенерації і спілкування курсантів у одночасному процесі їхнього особистісного розвитку. Різноманітність і насиченість видів діяльності, а отже, й ролей виконують стосовно школяра роль стимулятора його самодіяльності, самовираження, самовиховання. Через цю діяльність відбувається розширення духовного світу індивіду в душі гуманістичних ідеалів і цілей, згуртування курсантів навколо дозвіллевих інтересів, динамізація етичних потреб особистості.

Компенсаторна функція – надолуження прогалин у етичній освіті, забезпечення творчого зростання і активності особистості. Водночас вона пов'язує моральний і світоглядний розвиток особистості, з формуванням її потенційної готовності до вияву власних гуманістичних цінностей. До цієї функції примикає релаксаційна функція, що робить акцент на забезпеченні позитивного морального мікроклімату, зняття напруги, конфліктності у міжособистісних стосунках.

Надзвичайно важливою у особистісному відношенні є ціннісно-орієнтаційна функція. Вона допомагає шукати і знаходити життєві орієнтири, гуманістичні ідеали, що мають силу наочного прикладу і зразка вдосконалення та змін у власному розумінні образу "Я" у світі. Крім того інтеграція навчальної діяльності та факультативних занять з етики і позаурочної виховної діяльності забезпечить процесуальність сходження особистості до гуманістичного ідеалу.

Висновки. Таким чином, ефективність гуманістичного виховання й розвитку курсантів під час навчання у ВВНЗ підвищується якщо:

- впроваджується цілісний підхід до використання гуманістичних цінностей як засобу виховання і розвитку курсантів;
- якщо особистісно орієнтована технологія сприяє реалізації психологічного механізму формування цінностей гуманістичної моралі громадянського суспільства, забезпечується створення педагогічно доцільних моральних ситуацій, які б враховували потреби, відчуття, уявлення, емоції, мотиви, здібності курсантів, їх реальне життя;
- стимулюється суб'єктивна позиція вихованця від мети до підсумків.

Лише за таких умов виховується ціннісно-оцінювальне ставлення до Батьківщини, до світу, до людини, до самого себе. Лише таким чином можна сприяти відродженню національних цінностей України, створити атмосферу творчого вибору і самовдосконалення, орієнтувати майбутніх офіцерів на добро, обов'язок та совість як базові категорії моралі громадянського суспільства, спонукати до самопізнання, самовдосконалення та самореалізації особистості. З вивченням даних питань, а також з удосконаленням методичних аспектів формування національних і загальнолюдських духовних цінностей у майбутніх офіцерів-прикордонників в процесі фахової підготовки та розробкою моделі її формування ми пов'язуємо спрямування вектора нашої **подальшої дослідницької** роботи.

Резюме. Стаття присвячена висвітленню актуальних шляхів та засобів формування національних і загальнолюдських духовних цінностей у майбутніх офіцерів-прикордонників в контексті гуманістичного виховання, впровадження яких сприятиме відродженню національних цінностей, створюватиме атмосферу творчого вибору і самовдосконалення, орієнтуватиме майбутніх офіцерів на добро, обов'язок та совість як базові категорії моралі громадянського суспільства, спонукатиме до самопізнання, самовдосконалення та самореалізації особистості. **Ключові слова:** гуманістичне виховання, духовні цінності, майбутні офіцери-прикордонники, формування національних цінностей, курсанти.

Резюме. Данная статья посвящена раскрытию актуальных путей и средств формирования национальных и общечеловеческих духовных ценностей у будущих офицеров-пограничников в контексте гуманистического воспитания, внедрение которых будет способствовать возрождению национальных ценностей, создавать атмосферу творческого выбора и самосовершенствования, ориентировать будущих офицеров-пограничников на добро, долг и совесть как базовые категории морали гражданского общества, побуждать их к самопознанию, самосовершенствованию и самореализации личности. **Ключевые слова:** гуманистическое воспитание, духовные ценности, будущие офицеры-пограничники, формирование национальных ценностей, курсанты.

Summary. This paper focuses on the disclosure of the actual ways and means of building national and universal spiritual values in future border guard officers in the context of the humanistic education' implementation that will contribute to the revival of national values, will create an atmosphere of creative choice and self-improvement, would guide future border guard officers for goodness, duty and conscience as a basic moral category of civil society, encourage them to self-knowledge, self-improvement and self-realization. **Keywords:** humanistic education, spiritual values, future border guard officers, national values formation, cadets.

Література

1. Бех, І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання: наук.-метод. посіб. / Бех І. Д. – К.: ІЗМН, 1998. – 204 с.
2. Боришевський, М. Й. Теоретико-методологічні основи дослідження психологічних закономірностей виховання громадянської свідомості та самосвідомості особистості / М. Й. Боришевський // Актуальні проблеми психології: наук. зап. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. – К., 1999. – Вип. 19. – С. 36–44.
3. Ващенко, Г. Вибрані педагогічні твори / Г. Ващенко. – Дрогобич: Відродження., 1997. – 212 с.
4. Нещадим, М. І. Формування та розвиток творчого потенціалу військових фахівців / М. І. Нещадим // Система військової освіти як школа виховання української військової інтелігенції : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. – К.: КВГУЗ, 2001. – Ч. 1. – С. 21–26.
5. Про концепцію виховної роботи у Збройних Силах та інших військових формуваннях України [Електронний ресурс]: Указ Президента України від 4 верес. 1998 р. № 981/98 – Спосіб доступу: <http://www.ligazakon.ua/juritprof>. – Зі змінами; ост. ред. 12 січ. 2004 р.
6. Царенко, В. І. Професійна культура прикордонника: навч. посіб. / Царенко В. І., Хома В. О., Мірошніченко В. І. – Хмельницький: Вид-во Нац. акад. Держ. прикордон. служби України ім. Б. Хмельницького, 2006. – 55 с.
7. Шевченко, В. В. Психологічні особливості військово-патріотичного виховання учнів старшого підліткового та юнацького віку: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Шевченко В. В. – К., 2000. – 18 с.